

Els orígens de la *Ratio Studiorum* dels jesuïtes*

Buenaventura Delgado**

El primer humanisme italià

Dante, Petrarca i Bocaccio iniciaren al segle XIV un canvi important de mentalitat enfront l'escolasticisme i la retòrica estantíssima medieval que estava instal·lada a les universitats. Gràcies al seu esforç i al dels seus seguidors (Leonardo Bruni, Lorenzo Valla i Pico de la Mirandola, entre molts altres) es van renovar les fonts del saber, es va començar a estudiar la llengua grega amb el bizantí Crisolaras, establert a Florència, i es varen reformar els mètodes pedagògics.

Fruit d'aquesta nova saba, aparegueren nous educadors, com Pere Pau Vergerio (1349-1420), professor a Pàdua i Florència, i autor d'un tractat escrit en llatí titulat *De ingenius moribus*, és a dir, *L'educació del gentilhome* (que data entre 1392 i 1405), un escrit considerat la primera exposició del nou enfocament humanístic de l'educació, del qual se'n feren còpies manuscrites per a quasi la totalitat de les biblioteques cultes europees. A finals del segle XVI se n'havien fet més de quaranta edicions. Les fonts utilitzades en aquest tractat foren les mateixes que van inspirar els escrits posteriors d'Erasme i Vives. Però la troballa d'un codi complet de l'*Institutio Oratoria* de Quintilià, el 1415, va ser culminant. El descobrí el florentí Poggio, en el monestir benedictí de St. Gallén, a la vora de la ciutat de Constança, on es realitzava un Concili. Aquest tractat fou, sense exagerar, el més transcendent i el que més va influir en la història de la pedagogia occidental, si exceptuem la *Ratio Studiorum* dels jesuïtes.

L'afany de viatjar va ser el principi fonamental dels humanistes dels segles XV i XVI. Foren nombrosos els professors i els estudiants que van acu-

* Text que correspon a la intervenció de l'autor a l'acte de presentació de la versió catalana de la *Ratio Studiorum: l'ordenació dels estudis dels jesuïtes* (Vic: Eumo, 1999), que va tenir lloc a Barcelona, al mes d'abril de 2000, i que va comptar amb la presència de Miquel Batllori, que ha tingut cura d'aquesta versió.

** Buenaventura Delgado és professor d'Història de l'Educació del Dept. de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona.

Adreça professional: Dept. de THE. Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron. Pg. de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona. Adreça electrònica: thbdc19d@d5.ub.es.

dir a París: al fil dels dos segles hi havia més de dos-cents espanyols. Majoritàriament, als col·legis Monteagudo i Santa Bàrbara es concentraven les colònies espanyola i portuguesa. Aquí es trobaven Vives, Ignasi de Loiola, Pedro Simón Abril, Carranza de Miranda, Pedro Sánchez Ciuuelo, Antonio i Luis Coronel Núñez, Juan Celaya, Gaspar Lax, Cosme Damián Hortalá, Francisco Javier, Andrés Laguna, Diego Lainez, Calvino, etc. Més endavant, de mica en mica es va anar elaborant un estil de vida nou, una manera diferent de veure, de pensar i d'educar, que va acabar imposant-se al llarg del segle XVI. La nova escala de valors partia de la valoració de la vida present, sintetitzada en l'afirmació que Melibea dirigeix Celestina: *És dolç viure*, expressió que se situa a les antípodes del tòpic medieval del menyspreu del món i de la *miseria del ome*.

Perfil de l'home renaixentista

L'home renaixentista es pot definir pels trets següents:

- és actiu i contemplatiu;
- descobridor, investigador i viatger;
- tendeix a alternar la reflexió i l'acció, segons propugnava Sèneca;
- antropològicament creu en les seves possibilitats, en la seva capacitat intel·lectual, i és optimista; creença que Luter contradirà, enfront d'Erasme, en la seva coneguda polèmica del *Servo arbitrio* i del *Liberio arbitrio*;
- desitja la fama i el bon nom social;
- vol sobresortir, ser el primer entre tots els altres.

L'emulació com a mètode educatiu fou comú tant a les escoles protestants com a les jesuïtes. Mitjançant el vers i l'espasa, l'estudi i l'erudició, l'art i la política, els homes d'aquest temps s'afanyen per tal d'aconseguir, com diu Juan Ginés de Sepúlveda, la glòria mundana, *aquella que ennobleix els homes excel·lents en virtut i els adorna del clar nom*; allò que per uns és *bona fama* i per altres és *honra*. A més, en aquesta època existeix una gran mobilitat social, en crear-se els col·legis majors universitaris destinats inicialment als alumnes brillants i pobres, molt diferents dels altres col·legis, sobretot pel que fa a la seva organització i a les seves rendes abundants.

El nou estil educatiu

Cal remarcar que les èpoques de grans crisis i profunds canvis socials i polítics són més propícies per a la reflexió i els canvis pedagògics que les èpoques d'estabilitat. Les intenses transformacions de les noves repúbliques i monarquies europees, la recent conjuntura econòmica propiciada pel descobriment d'Amèrica i el desenvolupament del comerç protagonitzat per una burgesia puixant i emprenedora, necessitaven nous coneixements i un nou currículum escolar.

Tots estaven d'acord en valorar l'educació com quelcom transcendental: nobles, escriptors, polítics i reformadors aprecien i s'interessen pels autors que en el passat escrigueren sobre l'educació. Torna a valorar-se la importància de la família en el procés educatiu i empaiten els humanistes protegits, bo i demanant-los que els escriguin normes pedagògiques que els serveixin de pauta per a l'educació dels fills. Aquesta és la motivació dels grans tractats pedagògics escrits llavors per Erasme, Vives, Sánchez de Arévalo i Nebrija. A un món nou li correspon un model nou d'educació, que s'entén com un procés d'humanització —*artes ad humanitatem*, defensava Ciceró—, com l'única manera de desenvolupar en el nen l'home que porta en potència. S'admet com axioma que la pitjor desgràcia d'un ésser humà és estar mancat d'educació, i es creu que si no en té, l'home pot arribar a esdevenir pitjor que una fera salvatge. En això coincideixen tots els pensadors i els escriptors d'aquesta època.

Erasme, pontífex dels humanistes i dels pedagogs del segle XVI, va escriure el següent: «Es la más irrefragable de las verdades que el hombre no instruido en filosofía ni en ninguna otra disciplina es un animal un poco peor que los brutos. Es cosa averiguada que las bestias obedecen los impulsos de su naturaleza, y el hombre, si no está cimentado en las letras y en los preceptos de la filosofía moral, siéntese arrastrado a pasiones más que bestiales. No existe animal ni fiera más dañina que el hombre a quien enseñoorea la ambición, la codicia, la ira, el lujo, la sexualidad». ¹ Aquest és el sentit del lema renaixentista *artes ad humanitatem et virtutem*.

Catòlics i protestants s'esforçaren per tal d'elaborar els seus propis plans d'estudi a l'hora d'organitzar els seus col·legis i gimnasos. Els uns i els altres partien del mateix patrimoni cultural: la tradició clàssica —principalment llatina—, les aportacions de l'humanisme italià, la *devotio moderna* —famosa als Països Baixos, a Alemanya i a París— i la demanda social de l'època. També varen emprar els mateixos mètodes i la mateixa selecció d'autors. Per primera vegada des de Quintilià, realitzaren una organització flexible dels alumnes, en funció del seu grau de coneixements i del

(1) Erasmo. *Iniciación precoz...*, p. 926.

seu rendiment. Van utilitzar el mètode de l'emulació i l'ensenyament mutu entre els alumnes, i practicaren amb ells l'activitat constant de l'estudi i dels exercicis, la dissertació pública i la polèmica, recursos amb els quals preparaven els seus alumnes per a la vida pública i política.

La reforma de Johannes Sturm

Sturm (1507-1589), amic d'Erasme i de Melancthon —que era el braç dret de Luter—, es formà al col·legi trilingüe de Lovania. El 1538 va aconseguir la fusió de les escoles existents a Estrasburg i es féu càrrec d'una sola escola, el *Gimnàs*, que depenia del Consell Municipal, escola de segon grau que impartia a la vegada cursos de teologia, de dret, de lletres i, en ocasions, d'història i de ciències. Aquell mateix any Sturm publicà un pla d'estudis complet per totes les escoles de la ciutat: *De litteratum ludis recte aperiendis*, en el qual defensa la concentració de les escoles disperses de la ciutat en un sol lloc, còmode i cèntric, en els casos que fos possible. De fet, no fou la seva única publicació de caràcter pedagògic. Organitzà l'escola en deu graus o classes: els set primers estaven destinats a l'aprenentatge del llatí i els següents al perfeccionament i l'elegància del discurs. En aquestes classes es cercava la graduació de la dificultat creixent de l'ensenyament, de la sintaxi llatina i del grec. L'historiador Eugenio Garín ha escrit que «*la escuela humanística en tierra protestante logró, quizás en Estrasburgo, su calificación más harmónica y completa*».²

La seva passió per l'ensenyament del llatí el va portar a organitzar el *Gimnàs* com una petita república romana i un estat complet amb els seus delegats del senat, els quals representaven l'aristocràcia i els diferents estaments socials. Aquesta idea la va desenvolupar a les seves escoles *Trotzendorf* i *Goldberg*, les quals —en general— agrupaven els nens en classes amb dos bàndols competidors, i empraven els símbols polítics de l'imperi romà amb les seves banderes, els seus emperadors, els seus cònsols i els seus generals, etc., una organització que afectava a dinàmica pedagògica de cada classe. Els jesuïtes van utilitzar també aquest recurs.

Sturm va escriure el 1565 un elogi dels pares de la *Companyia*, atesa la seva eficàcia en l'ensenyament de les llengües antigues, la dialèctica i la retòrica. «Los jesuitas nos secundan y cultivan las bellas-letras, objeto de todas nuestras penas y nuestra gran pasión. He visto en efecto los autores que explican, los ejercicios que ellos aplican y su método de enseñanza que es tan semejante al nuestro que parece derivado de nuestras fuentes... La realidad

(2) Garín, E.: *La educación en Europa. 1400-1600*. Barcelona: Crítica, 1937, p. 184.

es que colegios de jesuitas y gimnasios protestantes respondían a una misma necesidad y se parecían entre sí mucho. En realidad la formación religiosa fue más bíblica entre los Reformados, más orientados entre los católicos hacia la práctica de los sacramentos. Pero los colegios jesuitas y los gimnasios protestantes seguían el mismo modelo humanista, fundado sobre la familiaridad de los escritores antiguos (expurgados). Los unos y los otros aplicaron el "modus parisiensis", es decir, el método pedagógico inventado por los "Frères de la Vie commune". D'una i d'altra banda destaquen R. Chartier i D. Julia la mateixa progressió a les classes, els mateixos programes, a vegades, manuals idèntics, el mateix recurs a l'antiguitat clàssica com a formadora de la virtut, la mateixa distribució de les desenes o *decúries* per assegurar la disciplina i el repàs del que era ensenyat, el recurs idèntic de l'emulació, tal com confirma el fet que «los mismos textos son estudiados siguiendo un orden idéntico, como lo demuestra la lista impuesta por la *ratio studiorum* (jesuita de 1598) y por el programa de Ginebra».³

L'orientació de Sant Ignasi a l'educació

Catòlics i protestants estaven entestats en oferir un ensenyament de qualitat. D'ell depenia el seu èxit, no perquè Sant Ignasi pensés inicialment dedicar la *Companyia* a l'ensenyança, sinó per la pressió social del moment. Per una banda, els jesuïtes, si volien ensenyar el catecisme —activitat que a Sant Ignasi i als seus primers seguidors els va proporcionar nombrosos disgustos a Alcalà i Salamanca— havien d'estudiar teologia, per la qual cosa era imprescindible organitzar col·legis on estudiar i formar-se espiritualment d'acord amb els nous mètodes.

Els programes d'estudi eren els mateixos als primers nivells d'ensenyament, motiu pel qual les famílies pressionaren perquè els seus fills seguisin el pla d'estudis als col·legis jesuïtes, que oferien una garantia major que les *Escoles de Gramàtica* medievals, on solien preparar-se els nens que desitjaven prosseguir els seus estudis superiors. En qualsevol cas, les classes de gramàtica dels primers cursos de diferents universitats foren confiades als jesuïtes, com succeí a la Universitat de Barcelona, on coincidien renouejant pel *Corralet de l'Estudi* els nens, que aprenien llatí i catecisme amb professors jesuïtes, i els joves universitaris.⁴

(3) Delumeau, J.: «Comprendre Ignace de Loyola par son époque ou Ignace de Loyola dans son temps», a Quintin, A. (Ed.): *Ignacio de Loyola en la gran crisis del siglo xvi. Congreso Internacional de Historia*. (Madrid, 19-20 de novembre de 1991). Bilbao: Universidad Complutense. Mensajero-Sal Terrae, 1993.

(4) El 1536 els Consellers varen constituir l'Estudi General a l'extrem de la Rambla, adossat a la muralla, entre el carrer Tallers i la plaça de Catalunya.

San Ignasi no inventà un mètode pedagògic nou, i en aquest terreny no va brillar per la seva originalitat. Aconsellà de manera repetida el *modus parisiensis*, mètode que va poder experimentar eficaçment, sobretot al *Col·legi de Santa Bàrbara*. El punt de partida de l'elaboració i la fixació de la *Ratio Studiorum*, és a dir, del pla d'estudis, del mètode o de la raó d'estudis, fou la part IV de les *Constitucions ignasianes*, elaborada a Roma per Sant Ignasi i els seus deixebles més representatius, entre el novembre de 1550 i el febrer de 1551. Jeroni Nadal va rebre l'encàrrec c'Ignasi de promulgar-lo a les cases de tota Europa. El text, redactat en castellà, no va ser traduït al llatí fins dos anys després de la mort d'Ignasi. «Nadal llevó también consigo otro texto parcial más antiguo, conocido como texto "a", escrito entre 1547 y 1550, que ya contenía muchos puntos de legislación pedagógica, aunque ésta sólo aplicada entonces a los colegios dedicados a la formación de jesuitas».⁵

L'elaboració de la *Ratio* fou lenta i producte de l'observació i de l'experiència de grans pedagogs jesuïtes com Jeroni Nadal i el seu equip del *Col·legi Universitat* de Mesina, en el qual figuraven homes brillants com ara Pedro Canisio —futur educador a Alemanya—, Annibal Couñret, Andrés de Feux i Benedetto Palmio. Nadal, després de tres anys de ractor a Mesina, redactà el seu programa per als col·legis jesuïtes. Les seves *Regles* i les *Constitucions Pedagògiques*, conegudes com *Ordo Studiorum*, es van acabar de redactar, segons es creu, entre el 1551 i el 1552. La resta de col·legis de jesuïtes seguiren posteriorment les línies del model de Mesina. Jeroni Nadal va rebre l'encàrrec de visitar les cases i els col·legis dels jesuïtes d'Europa. Les seves observacions i les seves reformes foren recollides als *Monumenta Pedagogica I*. A la seva tornada a Roma, el 1556, va ser situat al front del *Col·legi Romà*, on també hi treballaren altres educadors com Diego Ledesma i Pedro Juan Perpinyà, que hi aportaren noves reformes. Periòdicament es reunien representants de les diferents províncies per contrastar les seves experiències i transmetre-les als altres col·legis. A la darrera dècada del segle XVI, el general de la *Compañía*, Claudio Acquaviva, seguí una política unificadora i, després de diversos estudis portats a terme per diferents comissions d'estudi, promulgà oficialment una *Ratio Studiorum* oficial i obligatòria per tots els col·legis de jesuïtes del món.

Es fa necessari acabar, i res millor que fer-ho amb les paraules del millor historiador i coneixedor de la gestació i la història de la *Ratio Studiorum*, el nostre estimat M. Battlori: «La pedagogia ignaciana, con sus cualidades y sus defectos, se extenderá y casi dominará en todo el mundo durante la época moderna: para bien, en cuanto sabrá adaptarse a la evolución cultural de su entorno; para mal, en cuanto anclada e inmovilizada en

(5) Labrador, C.: *La pedagogía de los jesuitas, ayer y hoy*. A Gil, E. (Ed.). Madrid: Universidad Pontificia Comillas, p. 34.

el "Ratio Studiorum" de 1599. Los primeros jesuitas, ya a fines de 1538, al deliberar en Roma sobre los medios para la continuación de su Compañía en el tiempo, ya trataron sobre si se habrían de instituir colegios para la formación de los neófitos de la nueva orden, pues no era posible pensar que ésta se fuese siempre renovando y creciendo sólo con sujetos formados en las universidades, como eran San Ignacio y todos sus primeros compañeros. Razón por la que decidieron al año siguiente organizar sus propios colegios».⁶

Finalment, P. Batllori, mestre d'historiadors i investigador infatigable, su-bratlla a la vegada l'evolució dels mètodes pedagògics dels jesuïtes als temps d'Ignasi i després del Concili de Trent: «Ignasio quiso dejar aun las mismas "Constituciones" abiertas a cualquier cambio futuro y a cualquier adaptación presente en las diversas regiones (...). Con el general Acquaviva, en pleno período postridentino, se estableció una Ratio Studiorum que abarcase todas las facultades y tuviese validez para toda la Compañía y, de por sí, para siempre».⁷

Conclusions

Com ha influït la *Ratio* en l'educació dels dos darrers segles? Segons la meua opinió no es pot entendre la història de l'educació occidental sense els jesuïtes, afirmació que necessitaria una llarga i minuciosa investigació, estudiant alhora els seus nombrosos detractors i imitadors. No sabria dir quin d'aquests dos grups ha estat més important i abundós. A partir de la Il·lustració i la supressió canònica de la *Companyia de Jesús* el 1773, va quedar en l'educació un buit immens, que els estats no foren capaços de reblir. Carlo Pancera assenyala que en tres anys els protagonistes de la Revolució Francesa van arribar a redactar prop d'un centenar de projectes educatius.⁸ Potser es va perdre el model imitat durant molts anys, però en restà la tradició, l'espill on mirar-se, allò a superar.

Napoléon, hereu i enterrador a la vegada de molts dels ideals més estimats de la Revolució, en crear un nou sistema educatiu, deia: «Vull una

(6) Batllori, M.: «San Ignacio y la fundación de los jesuitas», a Delgado, B. (Coord.): *Historia de la Educación en España y América. La educación en la España Moderna (Siglos XVI-XVIII)*. Vol. II. Madrid: Morata, 1993, p. 57.

(7) Batllori, M.: «La pedagogía de la Ratio Studiorum», a Delgado, B.: Op. cit., p. 65.

(8) Pancera, C.: *La Rivoluzione Francese e l'istruzione per tutti. Dalla convocazione degli Stati Generali alla chiusura della Costituente*. Fusano di Puglia: Schena, 1984, pp. 248 i 239-246.

corporació, no jesuïtes que tinguin el seu sobirà a Roma, sinó jesuïtes que no tinguin cap altra ambició que ser útils ni cap altre interès que l'interès públic». Ben mirat, fracassà en aquest intent i fou incapaç de fundar o crear una nova *Companyia* a imatge i semblança seva. L'única cosa que aconseguí va ser convertir l'escola en un quarter per formar-hi *bons ciutadans, bons funcionaris i bons soldats* al servei del seu imperi, o el que és el mateix, al servei d'ell mateix.

Molts anys han hagut de transcórrer fins que els diversos estats més avançats han estat capaços d'organitzar els seus propis sistemes educatius. No obstant això, el pas de la història ha deixat nombrosos principis deguts en gran part a l'aportació dels jesuïtes. Els manua s d'història de l'educació no els cataloguen com a tal, però no és necessari. A ells es deuen, per exemple:

1. La graduació de l'aprenentatge d'acord amb la dificultat i la capacitat de cada alumne.
2. La necessitat de l'activitat constant en el domini de la llengua parlada i escrita, mitjançant l'estudi de models exemplars, la memorització, el martelleig de les preguntes a classe, la dissertació pública i la polèmica.
3. El repàs d'allò après durant la setmana.
4. L'emulació —no sempre compresa i generalment vilipendiada, però socialment necessària— i l'ensenyament mutu, com recursos d'ajuda als companys més endarrerits. Amb ella se supera l'individualisme egoista de la qualificació pròpia i es fomenta l'aprenentatge en grup. El sistema de l'ensenyament mutu arribà a les escoles d'adults a finals del segle XVIII a Europa i Amèrica amb el mètode de Bell i Lancaster.
5. La dramatització i el repartiment de premis en actes públics per implicar a les famílies a la vida escolar, costum que ha arribat fins als nostres dies com important estímul social i manera d'incloure les famílies en l'aprenentatge infantil.
6. Foment de la formació humana i religiosa de nens i joves.
7. Suavitització de l'ús de càstigs corporals i afrontosos davant dels col·legials i del claustre de professors, costum habitual als col·legis universitaris de París als temps d'Ignasi, i que ha arribat fins el dia d'avui a molts col·legis anglosaxons.

Ometo recordar els savis, els científics, els educadors i els pedagogs que els jesuïtes han aportat a tots els racons del món en què han treballat. Quin altre grup humà pot presentar davant de la història una plèiade semblant?

Paraules clau

Ratio Studiorum

Història de la pedagogia

Educació jesuítica

Història de l'educació

Humanisme

Abstracts

En este trabajo se presenta una visualización del humanismo pedagógico desde la perspectiva de los orígenes de la Ratio Studiorum jesuítica. Asimismo se dan una serie de notas sobre la reforma luterana de Johannes Sturm, configurándose un panorama pedagógico que perduró a través del espíritu ignaciano durante el Antiguo Régimen

Dans ce travail, on présente une visualisation de l'humanisme pédagogique à partir de la perspective des origines de la Ratio Studiorum jésuite. On y donne ainsi une série de notes sur la réforme luthérienne de Johannes Sturm, configurant ainsi un panorama pédagogique qui a subsisté par le biais de l'esprit ignacien durant l'Ancien Régime.

This paper looks at educational humanism by focusing on those ideas which were fundamental to the Jesuit Ratio Studiorum. The Lutheran reform of Johannes Sturm is also discussed, the article thus mapping out an educational landscape that was to last throughout the ancien régime, thanks to the Ignatian spirit on which it was based.